

Plezier in poëzie

Plezier in poëzie

*Een handleiding poëzieanalyse voor de
internationale neerlandistiek*

Judit Gera & Jos Kleemans

Amsterdam University Press

Ontwerp omslag: Margreet van de Burgt
Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 359 6
e-ISBN 978 90 4855 745 5
NUR 620

© J. Gera & J. Kleemans / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2022

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Ter herinnering aan A.Agnes Sneller,
toegenegen vriend en collega

Inhoudsopgave

Woord vooraf	9
Inleiding	12
Intermezzo	19
Stappenplan	24
Gedichten met woordenlijsten en vragen	26
Interpretaties van de gedichten	69
Literatuur	189
Nuttige links	190
Lijst van dichters en de besproken gedichten	191
Over de auteurs	192

Woord vooraf

*Játék a költészet, de az elme játéka is. Érzelmi lánvája szükszégyszerűen
értelmi szűrőn jut el hozzánk.'*

*'Poëzie is een spel, maar het is het spel van de rede. Haar emotionele
lading bereikt ons niet anders dan via het filter van het verstand.'*¹

(Vert. JG. en JK.)

Beiden, kind en dichter, kunnen zo opgaan in hun eigen bezigheid, dat zij de buitenwereld helemaal vergeten. Ze zijn dan in opperste concentratie om iets moois tot stand te brengen. Ze spelen een spel en vergeten daarbij de tijd. Het kind speelt tijdens het bouwen van een huis met de blokjes uit zijn bouwdoos, de dichter speelt met woorden en tekens. Zij dromen van hun volmaakte bouwwerk, puur intuïtief gaan zij aan de slag. Staan zij voor raadsels, dan heeft het kind de tekeningen uit de bouwdoos tot zijn beschikking. En de dichter, hij zal het moeten doen met de klanken van woorden uit zijn taal. Hoe dit verder ook zij, het spel moet serieus gespeeld worden. Maar zonder nadenken lukt hun dit niet. Zijn ze klaar dan kan de toeschouwer de producten bewonderen.

Misschien vraagt de moeder het kind hoe hij het huis zo mooi gebouwd heeft. Een nauwkeurig antwoord zal zij waarschijnlijk niet verwachten. Zou de lezer van het gedicht de dichter ook vragen hoe hij zijn werk tot stand heeft gebracht? Het antwoord laat zich wel raden. De lezer zal zijn eigen weg moeten gaan met het bouwsel van de dichter. De vragen die hij aan het gedicht stelt is immers zijn eigen persoonlijke avontuur. Het is evenzeer een

1 De Hongaarse dichter en schrijver Dezsó Kosztolányi (1885-1936) schreef op 13 juli 1930 een interessant artikel voor de *Pesti Hírlap* ('Dagblad van Pest') over 'Gyermek és költő' ('Kind en dichter'). Dit citaat, '*Poëzie is een spel*', is hieraan ontleend.

spel dat intuïtief begint, maar ook met verstand gespeeld dient te worden. *Plezier in poëzie* wil daarbij een hulp zijn.

Dit boek is in eerste instantie geschreven voor gevorderde studenten neerlandistiek buiten Nederland en Vlaanderen, maar is geschikt voor iedereen die belangstelling heeft voor Nederlandse poëzie. Het is ook een vervolg op het boek *Inleiding literatuurgeschiedenis voor de internationale neerlandistiek* dat Judit Gera met wijlen A. Agnes Sneller heeft geschreven (Hilversum: Verloren 2010). Leerboeken voor literatuurgeschiedenis en poëzie voor een Nederlandstalig publiek bedoeld, leggen andere accenten dan leerboeken die vanuit het perspectief van de niet-moedertaalspreker geschreven zijn. De bekendheid met de literaire en culturele context is bij studenten neerlandistiek in het buitenland nog in een opbouwende fase. De *Inleiding literatuurgeschiedenis voor de internationale neerlandistiek* werd met het oog daarop geschreven. Literatuurtheorie werd hierin tegen de achtergrond van een historische periode besproken. Vervolgens werd de theorie op proza- of dramateksten aan de hand van oefeningen toegepast. Zo werden theorie en praktijk met elkaar gecombineerd en kon het boek goed gebruikt worden als inleiding voor studenten Nederlands in het buitenland. Poëzie kwam hierin slechts zijdelings aan de orde.

Op grond van onze jarenlange ervaring als docent weten we dat het lezen van gedichten voor buitenlandse studenten, voor wie het Nederlands niet de moedertaal is, extra lastig kan zijn. Met dit boekje willen we proberen studenten te helpen de drempels weg te nemen, zodat er plezier in het lezen van poëzie ontstaat. Geïnspireerd door het interessante boek van Rita Felski, *Uses of Literature* (2008), bieden wij de student enkele handvatten, vragen en een stappenplan, om zelf met plezier poëzie te gaan lezen.

Met dank aan Netty van Megen, die de teksten van de interpretaties nauwkeurig nakeek voor ons. Gillis Dorleijn, Bram Lambrecht, Anja van Leusden en Wilbert Surewaard hebben ons manuscript grondig gelezen en voorzagen ons van waardevolle adviezen. We zijn hun er zeer erkentelijk voor. Ten slotte gaat onze dank uit naar BA en MA studenten neerlandistiek van de

Vakgroep Neerlandistiek aan de Eötvös Loránd Universiteit Budapest voor hun enthousiasme en betrokkenheid die ze toonden tijdens een poëzies cursus, waarin een deel van de hier opgenomen gedichten gelezen werden. Onze dank gaat eveneens uit naar het elektronisch tijdschrift *neerlandistiek.nl* waar de analyses in een eerste versie verschenen en naar Marc van Oostendorp die het project van harte heeft ondersteund. Ook dank aan de lezers voor hun commentaren op de site van *neerlandistiek.nl*.

Judit Gera en Jos Kleemans
Budapest/Amsterdam, 22 april 2021

Inleiding

In deze paragraaf leggen we uit hoe een stappenplan voor het lezen van poëzie eruit zou kunnen zien. We doen dat in de eerste plaats op grond van onze ervaringen met het lezen van poëzie met leerlingen en studenten. De talloze gesprekken die we over poëzie met onze studenten hebben gevoerd, zijn altijd leerzaam en inspirerend geweest. Het viel ons op dat studenten die nog maar net met het bestuderen van een nieuwe taal begonnen waren, in het begin moeilijkheden ondervonden, maar spoedig ook veel plezier konden hebben in het lezen van gedichten. Gedichten zijn raadsels die om puzzelen vragen. Raadsels oplossen geeft plezier. Plezier werkt stimulerend en nodigt uit tot verdieping. Maar plezier verlangt ook inspanning en je wilt behalve consumenten van literatuur ook graag kritische lezers, die hun eigen oordelen over teksten goed kunnen onderbouwen.

Wij hebben ons ook laten inspireren door het boek van Rita Felski, *Uses of Literature*. Over het lezen en nut van literatuur is veel geschreven. Wie leest is nooit alleen, teksten nodigen uit tot nadenken over je persoonlijke en het maatschappelijke leven. Aan de ene kant herken je jezelf misschien in de beschreven personen en handelingen en aan de andere kant vind je in een tekst compensatie voor frustraties en twijfels die je hebt. Teksten leveren niet zozeer feiten, maar ze leren je verder kijken dan waar je je op een bepaald moment bevindt, ze helpen je de woorden te vinden voor wat je voelt of meemaakt. Literatuur scherpt je visie en levert nieuwe gezichtspunten.

Gedichten zijn samengebalde informatie, ervaringen in geconcentreerde vorm. Gedichten vragen erom ze schil voor schil af te pellen en nodigen uit tot discussie om tot beter inzicht te komen. Dit is spannend en ontspannend tegelijk.

Het boek van Felski is een manifest, zoals zij dat zelf noemt. Zij houdt een indringend pleidooi voor het in eerste instantie *onbevangen* omgaan met literatuur. *Uses of Literature* bespreekt vooral welk *gebruik* er van literatuur gemaakt kan worden.

Onder *gebruik* verstaat Felski het lezen van literatuur als een persoonlijke ontmoeting tussen lezer en tekst. Zij haast zich eraan toe te voegen dat je met literatuur natuurlijk niet naar believen elke willekeurige kant op kunt. Het lezen moet wel *verantwoord* gebeuren. Van een 'ontmoeting' zou er anders geen sprake zijn. Felski noemt vier aspecten van de ontmoeting tussen lezer en tekst. Soms zal het ene, dan weer het andere de boventoon voeren, de aspecten hangen met elkaar samen. Haar model is een mooie leidraad bij het lezen van poëzie. Daarom volgt hier een beknopte samenvatting. Het eerste aspect dat Felski noemt is de *herkenning* (recognition).

Literary texts offer us new ways of seeing, moments of heightened self-apprehension, alternate ways of what Proust calls reading the self. Knowing again can be a means of knowing afresh, and recognition is far from synonymous with repetition, complacency, and the dead weight of the familiar. Such moments of heightened insight are not just personal revelations in a private communion between reader and text; they are also embedded in circuits of acknowledgment and affiliation between selves and others that draw on and cut across the demographics of social life. While the language of identification has triggered much unproductive wrangling over the precise value of identity, recognition does not depend on the integrity of self-identity in the same way. Because it is anchored in a dialogic relation rather than a core personhood, the question of what we recognize in texts or persons can receive many different answers. (Felski, p. 48)

Herkenning maakt bewust van het feit dat ervaringen weliswaar specifiek zijn, maar niet uniek. Door literatuur verleg je je grenzen. Je ontdekt in jezelf wat eerst nog onduidelijk voor je was. Wat je aanvankelijk vreemd leek, gaat je iets zeggen of herken je als iets van jezelf. Lezen van literatuur helpt je als het ware bij je zelfonderzoek naar wie je bent en leidt tot verdere bewustwording.

Het tweede aspect is de *betovering* (enchantment) die van een tekst uitgaat. Zij gaat in dit verband in op de film als grote concurrent van de literatuur. Is dit medium niet een prachtig voorbeeld van hoe betovering zijn werk doet? Natuurlijk zijn er de critici, uit de Frankfurter Schule bijvoorbeeld of volgelingen van Jean-François Lyotard (1924-1998) uit het Franse postmodernisme, die wijzen op de gevaren van commercialisering. Vervlakking, popularisering en uitholling van esthetische waarden liggen hier op de loer. Maar Felski gaat ook niet mee met Brechts epische theater en zijn volgelingen, want zij reduceren kunst en ervaring van kunst tot ideologie en dwingen het in een 'frame':

The default position of contemporary criticism is best described as one of “standing back” – keeping one’s distance from a work of art in order to place it in an explanatory frame, whether drawn from politics, psychoanalysis, or philosophy. (Felski, p. 57)

Zij neemt het op voor de moderne film en zij laat zien dat een goede roman dezelfde betovering teweeg kan brengen. Sterker nog, zonder een glimp van betovering heeft lezen geen zin.

What characterizes the phenomenology of enchantment simply is an intensely charged experience of absorption and self-loss. (Felski, p. 67)

Felski houdt impliciet een pleidooi voor het opheffen van de rigoureuze scheiding tussen 'hoge' en 'lage/populaire' cultuur. Betovering herinnert ons aan een primitieve, kinderlijke en nostalgische manier van lezen. Maar wie dat nooit ervaren heeft, heeft een handicap. Felski hecht grote waarde zowel aan close reading als aan een onbekommerd lezen voor plezier. Gegrepen worden door een tekst heeft ook alles te maken met stijl en vorm. Analyse van de nuances van taal en vorm blijft een centrale bezigheid van de literaire onderzoeker. Plezier en kritisch lezen sluiten elkaar niet uit, maar vullen elkaar aan. Betovering opent

de ogen voor de wereld om je heen, het leert je van kunst en literatuur genieten:

Enchantment matters because one reason that people turn to works of art is to be taken out of themselves, to be pulled into an altered state of consciousness. (Felski, p. 76)

Het derde aspect van literatuur is *knowledge* (nieuwe kennis):

... one motive for reading is the hope of gaining a deeper sense of everyday experiences and the shape of social life. (Felski, p. 83)

Literatuur laat ons verder kijken dan waar wij zijn, het verbreedt onze visie op de wereld en laat ons de dingen in een nieuw licht zien. De gekozen vorm, het gekozen genre waarin iets wordt verteld is daarbij niet arbitrair, maar essentieel. Het draagt bij aan het overbrengen van de inhoud van de boodschap. Literatuur is nooit louter nabootsing (*mimesis*) van de werkelijkheid in de klassieke of triviale zin van het woord, zoiets als weerspiegeling. Felski waagt het om in de herformulering van dit zwaarbeladen begrip uit de literatuurwetenschap zelfs de marxistische filosoof Georg Lukács (1885-1971) aan te halen. Over realisme in de literatuur is door marxisten veel getheoretiseerd. Maar het beste van hen heeft volgens Felski Lukács de betekenis van het begrip *mimesis* begrepen. Goede literatuur is nooit pure weerspiegeling van de werkelijkheid maar

... any truly realistic art must be multi-layered, selective, and infused with the passions of the creator. (Felski, p. 78)

Misschien zijn sommige uitweidingen van Felski hierover tegenwoordig nauwelijks meer te begrijpen. Maar in de vorige eeuw werden er kort voor en na de Tweede Wereldoorlog serieuze debatten over het realisme in de literatuur gevoerd. Het begrip *mimesis* speelde daarin een belangrijke rol. Felski beroept zich

voor haar visie op Paul Ricoeur (1930–2005), die mimesis eveneens opvat als een creatief proces.

... mimesis as a redescription rather than an echo or an imitation. ... Mimesis is an act of creative imitation, not mindless copying, a strenuous shaping, distilling, and reorganizing of texts and experiences. (Felski, 84, 85)

Beschreef Felski in hoofdstuk 1 literatuur als herkenning of zelfherkenning, hier zegt zij dat de lezer door literatuur altijd ook kennismaakt met andere werelden, die zelf ook altijd weer (her-)interpretaties zijn van overgenomen verhalen, beelden, symbolen en betekenissen. Lezers interpreteren deze op hun beurt en worden hierdoor zelf ook weer gevormd. Wat Felski ons hier wil zeggen, is dat een literair werk meer doet dan een proces van herkenning op gang brengen, het biedt in dit proces ook nieuwe betekenissen, nieuwe kennis en vormt daardoor de lezer. Lezen is op deze wijze niet alleen een actief, maar ook een interactief proces.

Het vierde aspect is zoiets als *schok*, in de zin van *verwarring zaaïen* (shock). In het laatste hoofdstuk van dit rijke boek laat Felski zien dat waardering van literatuur ook samenhangt met het tegendeel van wat men ervaart bij *enchantment*, betovering. Zij noemt dit de schok die soms van literatuur uitgaat. Aan de hand van werken van onder anderen Euripides, Charles Baudelaire, Heinrich von Kleist en Peter Weiss probeert zij dit begrip duidelijk te maken. Intussen gaat zij daarbij in op discussies over schoonheid en het belang van theater, die in navolging van Aristoteles door bijvoorbeeld Immanuel Kant, Bertolt Brecht en Walter Benjamin gevoerd zijn. Wat verstaat zij onder *schok*?

Shock, then, tells us less about the specific content of an affective state than about the qualitative impact of a text or object on the psyche. It denotes a sudden collision, an abrupt, even violent, encounter; the essence of shock is to be jarring.

Unlike pity and fear, it is fueled by an essential element of surprise. (Felski, p. 112)

Wie een werk als de *Bacchanten* (Euripides) of *Penthesilea* (Kleist) leest, zal zich toch eerder verontwaardigd voelen als hij het theater verlaat en in staat van verwarring achterblijven, dan zich emotioneel *gezuiverd* voelen. Een *katharsis* zoals Aristoteles zich die voorstelde blijft hier achterwege. Katharsis is het zuiverend effect dat de toeschouwer van een tragedie ondergaat door het beleven van vrees en medelijden met de held.

Our sense of equilibrium is destroyed; we are left at sea, dazed and confused, fumbling for words, unable to piece together a coherent response. (Felski, p. 113)

Felski brengt in haar boek beargumenteerd onder woorden, wat je intuïtief eigenlijk al wist. Ga maar eens bij jezelf na. Waarom zou je een boek lezen, naar het theater of de film gaan en een gedicht interpreteren? Waarschijnlijk kom je bij deze aspecten die Felski noemt uit. Het *gebruik* van literatuur, *Uses of literature*, staat in het licht van deze aspecten in een breed kader. *Use* is niet het gebruik met het oog op een bepaald doel of nut. Lezen is *Bildung* in de ruimste zin van het woord.

Bij de lezing van gedichten kunnen de door Felski genoemde aspecten behulpzaam zijn. Niet als een star model voor een analyse, maar als gezichtspunten bij de vragen die je aan gedichten kunt stellen. Het lezen van gedichten heeft tegen deze achtergrond altijd iets avontuurlijks en persoonlijks als het goed is, het is een avontuur en je krijgt er na wat oefening vanzelf plezier in. Dat is ons doel. We hebben in de analyses hier en daar naar Felski's aspecten verwezen. Maar het is beter als de lezer zelf met Felski in het achterhoofd naar de gedichten kijkt en zijn eigen ontdekkingen doet.

In de bundel die hier voor je ligt, vind je gedichten waarmee je zou kunnen 'oefenen' om een zelfstandige en kritische lezer te worden. Neem eerst de gedichten op zich serieus en laat de

bijgevoegde interpretatie voorlopig buiten beschouwing. Beschouw ze als schetsen of tekeningen en vraag je daarbij af wat je ziet, ruikt of voelt. Begin je daarmee, dan ben je volgens ons, in de geest van Felski, op de goede weg. Om een kritische lezer te worden is zicht op de structuur en betekenis van het gedicht van belang. Een gedicht staat meestal niet op zichzelf, maar heeft een plaats in zijn culturele context en staat in een historische traditie. Kennismaken van achtergronden van schrijvers en literaire stromingen zal het plezier alleen maar vergroten.

Je kunt starten met de bijgevoegde vragen. De vragen zijn bedoeld als wegwijzers en hulp bij een persoonlijke leeswijze. Maar je kunt ook het stappenplan gebruiken. Om je inzichten te staven heb je gesprekspartners nodig met wie je gezamenlijk leest en discussieert. Hoewel je het subjectieve niet hoeft uit te vlakken, moet je een gedicht als 'spreken door een ander ik' ook serieus nemen. Het lezen van een gedicht is het luisteren naar een gesprek van het lyrisch ik met een ander. Het 'eigene' (vreemde) van een gedicht moet tot zijn recht komen. Enige afstand, kritisch kijken, is noodzakelijk, wetenschap en emotie mag je niet tegen elkaar uitspelen. Kunst en wetenschap komen hier samen.